

KÉSKÖZÉPKORI KÁLYHACSEMPÉK NAGYMÁGOCSRÓL

1971-ben, a Derekegyházi ÁG sertéskombinátja építéskor leletmentő ásatásra került sor Nagymágocs mellett (Csongrád m. szentesi j.), a középkori Mágocs falu területén¹.

A lelőhely az Orosházáról Szentes felé vezető országút és a nagymágocsi bekötőút által határolt területen, az utóbbitól nyugatra, a Mágocs-ér déli partján húzódó emelkedésen van².

Mágocsot először 1396-ban említik az írott források³. Szeremlei a falu nevét a Szent-Mágocs nemzetségtől eredeztette, amely az Árpád-korban költözött ide a mai Tolna megye területéről⁴. A leletanyag is azt bizonyítja, hogy a település már ettől az időtől folyamatosan lakott volt. Előkerült egy földbemélyített Árpád-kori és egysévesnyfalú későközépkori ház⁵, számos cserépbogrács- ill. középkori kerámiatöredék s néhány vaseszköz is.

E dolgozat csak a leletanyagban lévő kályhatartozékokkal, ezen belül is főleg a kályhacsempékkel foglalkozik.

A csupán nyolc hiányos rajzból álló ásatási dokumentációból sajnos semmiféle következtetést nem lehet levonni a kályhacsempékre vonatkozóan⁶. Ezért csak szórványleletekként kezelhetjük őket. Jelentőségük mégis kiemelkedő. Ez egyrészt abban áll, hogy a Dél-Tiszántúlon eddig előkerült — többnyire terepbejárásokon talált — kis töredékekkel ellentétben, ezekből sikerült egész csempéket is összeállítani; másrészt pedig a rajtuk lévő ábrázolás is ritka, vagy éppen egyedülálló ezen a területen.

Valamennyi darab mázatlan, s formájuk alapján hét típust képviselnek⁷.

I/a típus: (I. t. la-b) Négyszögletes, zárt előlapú, homokszínű kályhacsempe. Felső szélén a kivágásokkal tagolt pártázat előrehajlik. A csempe jobb szélén a lé-

¹ HEGEDÚS KATALIN ásatási jelentése. Rég. Füzet. Ser. I. No. 25 (1972) 96.

² Eddig úgy vélték, hogy az elpusztult Mágocs falu a Mágocs-ér északi partján feküdt. (Vö. SZEREMLEI S.: Hódmezővásárhely története II. (Hódmezővásárhely 1901) 392., KOVALOVSKÍ J.: Régészeti adatok Szentes környékének településtörténetéhez. Rég. Füzet. Ser. I. No. 5 (1957) 75.) Valószínű azonban, hogy ott egy másik középkori falu, talán Libec nyomai látszanak. (Vö. SZEREMLEI i. m. II. 383., CSIPES A.: Békés megye élete a XVI. században (Békéscsaba 1976) 16. és 17. o. közt lévő térképpel)

³ SZEREMLEI i. m. II. 383.

⁴ Uo. II. 384—385.

⁵ Lásd az 1. j-et

⁶ Az ásatási jelentésben pl. az áll (lásd az 1. j-et), hogy a későközépkori ház *mellett* feküdtek a kályhacsempék. Az ásató szóbeli tájékoztatása és más szemtanúk szerint azonban ezeket különböző helyekről szedték össze a földgyalu nyomában.

⁷ Itt szeretném megköszönni Nagymágocs hűséges kutatójának, Felicián Atyának, hogy újabb tárgyakkal bővítette az innen előkerült leletanyagot. (Ezek: az I/b és a IV. típusú kályhacsempék, három pohár alakú és egy csaknem teljesen ép négyszögletes szájú kályhaszem.) Külön köszönöm vendégszeretetét, s hogy segítette a lelőhelyet azonosítani.

keret hiányzik, a bal oldalon pedig párhuzamos ferde pálcátaggokkal díszített. Az előlap alján és — szélesebb sávban — a pártázaton lévő pálcátagok egymást ferdén keresztezve rombuszsort alkotnak.

A csempe középső felületét lekerekített sarkú háromszögekből álló végtelen hálóminta részlete tölti ki úgy, hogy a csempe közepén egy egész háromszöget, ettől jobbra és balra pedig a középső egység tükrképének részletét látjuk. A háromszögek közepén nyolc szirmú rozetta helyezkedik el, melyet domború inda vesz körül. Az ebből és a háromszög belső oldalaiból kiinduló két szárú ágak minden sarokban hármas levelekben végződnek. A háromszögek lekerekített csúcsai fölött a csempén szintén rozetta-részletek láthatók. A mintán kivehető, hogy a negatívot fából faragták ki.

A csempe kályhába épített része csak töredékesen maradt meg. Az előlapot ehhez a négyszögletes, valószínűleg tál alakú részhez ragasztották, s mivel az előlap hátoldala kormos, a tál fenekét minden bizonnyal levágták.

A csempe egyik sarka és a pártázat két szélső tagjának teteje letörött. (M: 15,5 cm, Sz: 17 cm, Hátmélység: 4,3 cm.)

I/b típus (II. t. la-b) Az előbbi típussal szinte teljesen megegyező csempe, azonban ez a darab szélesebb, mert a jobb szélén a mintából 2—2,5 cm-rel többet hagytak meg. Lehet, hogy a préselőmintát homokkal szórták be, hogy az agyag ne ragadjon bele, azonban a 2—2,5 cm-es sáv felülete nem olyan érdes, mint az előlap többi része. A simább felületen függőleges vonalak láthatók, melyek a fanegatív hibájából adódhattak.

Az előlap hátoldalának ugyanezen a szélén 1 cm-es sima felületet hagytak ki a — töredékesen megmaradt — „kályharész” ráragasztásakor. Az előlap tehát 1 cm-rel szélesebb a csempe hátoldalánál.

Az előlap bal oldalán levő léckeret is szélesebb az előző típusénál, és a pártázat jobb oldali kivágása is más helyen van. A csempe felső része erősen töredékes. (M: 13,5 cm, Sz: 19,5 cm, Hátmélység: 2,8 cm.)

II. típus: A múzeumban őrzött darabok legalább négy csempéhez tartoztak (III. t. 1—5., IV. t. 1—2). A töredékek alapján azonban sikerült az eredeti formának teljes mását is elkészíteni gipszből (IV. t. 3.).

Ebbe a típusba négyszögletes, zárt előlapú, sárgásdrapp színű, töredékesen megmaradt kályhacsempék tartoznak. Az előre ugró léckeretben balra forduló, szembenéző, fekvő oroszlánt ábrázoltak, amelyik bal mellső lábával az előtte lévő hosszúkás levelű fa tövét fogja. Az oroszlán háta mögött egy másik, hasonló fa emelkedik, de ennek levelei egy kivételével eltérnek az előzőtől. Az oroszlán sörényét egymás alatt két sorban szabályosan elhelyezkedő csigás végű fürtök jelölik. Az egész előlapot piros földfestékekkel színezték.

Az egyik csempe töredékesen megmaradt félhengeres hátoldalának középső alsó részébe kör alakú nyílást vágtak, melynek átmérője kb. 5 cm volt (IV. t. 2.). A kályhacsempék belső része kormos (M: 22 cm, Sz: 31 cm), legnagyobb hátmélység: 7,3 cm.)

A következő három típusba tartozó kályhacsempéket egy negatívból formázták. A felület részletesebb díszítését azonban a pozitívon végezte el a mester — úgy látszik — mindegyik darabon különbözőképpen, saját elképzelései szerint. A csempéken piros földfesték nyomai látszanak.

III/a típus: (V. t. 1 a-b) Téglalap alakú, áttört előlapú, sárgásdrapp színű, kiegészített kályhacsempe, amelyet felül kivágásokkal tagolt, előrehajló pártázat koronáz. Az egyszerű léckeretben balra tartó, felszerszámozott lovon ülő, szembenéző pajzsos huszár képe van. A lovag egész felsőtestét eltakarja a húszer-tárcsapajzs, melynek

formáját a szélén bekarcolt vonallal és az előlapján elhelyezkedő öt bemélyített lyukkal is hangsúlyozták. A pajzs felső széle, s az azzal párhuzamosan bekarcolt vonal ívesen halad felfelé. A pajzs alsó része és a huszár bokáig érő, ráncokba szedett ruhája csak a következő típusba tartozó csempe alapján volt rekonstruálható. A huszár feje fedetlen, sima haja majdnem a válláig ér. Szemét befúrással jelölték.

Befúrással ábrázolták a ló szemét is. Sörényét az agyagból kimetszett vonalkákkal, kantárát bebökődött pontokkal, szügyelőjét pedig a pajzson is látható bemélyített furatokkal díszítették. A ló patái alatt lévő fordított háromszögek talán a talajra utalnak.

A ló hasa alatt csúcsív látható, amely felső szélén szögletes bevágásokkal tagolt. Hasonlóan tagolt, egyenes áttörés van a ló előtt és mögött. Még két áttört díszítés van a csempén: a huszár feje előtt egy egyenlő szárú kereszt alakú, mögötte pedig egy függőleges áttörés, felső feléből balra lefelé, alsó feléből pedig jobbra fölfelé ívelő kiágazással.

A csempe félhengeres hátoldalának csak a fedőlemeze és az előlaphoz ragasztott pereme maradt meg. A fedőlemezt a pártázat tagolásának megfelelően vágták ki úgy, hogy egyik (de lehet, hogy mindkét) széle az előlap pártázatának szélső tagjába olvad, míg középen önálló taggal csatlakozik az előlaphoz.⁸ Közepét lyukkal törték át. (M: 27,5 cm, Sz: 22,5 cm, Hátmélység: 11,5 cm.)

III/b típus: (VI. t. 1.) Az előző típussal lényegében megegyező csempe, azonban ezen közvetlenül a ló mellső lába mentén törték át az előlapot, s ennek csak az egyik szélét tagolták, az előbbi típusénál több bevágással.

A ló nyaka és a pajzs közötti részt is kivágták az agyagból. A pajzs alól kilátszik a huszár hosszú, ráncokba szedett ruhája. A lószerszámot — az előző csempén látható sörénykiképzéshez hasonlóan — egyszerű bevágásokkal hangsúlyozták, de ennél a darabnál nem jelölték a kantárt. (M: 23 cm, Sz: 22 cm.)

III/c típus: (VI. t. 2.) Jellemében az előző két típussal megegyező csempedarabok. A töredékek nem biztos, hogy egy csempéhez tartoztak, mégis tudunk belőlük következtetni egy harmadik féle díszítésre.

A ló sörényét sűrűn bekarcolt vonalak, kantárát pedig benyomott körök jelölik. Ugyanilyen köröcskékből álló díszítés található a pajzs szélén is.

A huszár arca itt jól kivehető, egyszerűen megformált. Csak az egyik szem helyén fúrták át teljesen az agyagot, szája és orra is látható. A csúcsív egyik darabján kör alakú áttörés van.

IV. típus: (VII. t. 1.) Téglalap alakú, dongáshátú, áttört előlapú, szürke csempe töredéke. Az előlap alsó középső részét kitöltő, orrtaggal ellátott csúcsívnek csak az egyik fele maradt meg. Az ívmezőben kidomborodó, kör alakú díszek sorakoznak. A megmaradt ív hátán valószínűleg mérműves ablakok durván kimunkált oszlop-díszei emelkednek. Peremük bordával hangsúlyozott, közülük „V” alakban áttört, a legszélsőé pedig csak bemélyített. (M: 11,6 cm, Sz: 9 cm.)

V. típus: Téglalap alakú, vastag falú, dongáshátú, vörösre égett, közvetlenül a pereme mellett áttört csempe töredékei. Egyiknek az oldala két sorban kerek lyukakkal át van ütve (VII. t. 2.). (M: 17,6 cm, Sz: 8 cm.) Sajnos a másik töredéken sem maradt meg semmi az előlaphoz (VII. t. 3.). (M: 15 cm, Sz: 12,5 cm, Hátmélység: 4,7 cm.)

⁸ Egy másik félköríves fedőlemez törésfelülete arra utal, hogy volt olyan lovagos kályhacsempe, amelyiknél a fedőlemez nem csak középen csatlakozott önálló taggal a pártázathoz, hanem a két szélén is. Vagyis a pártázat mindegyik tagjához illeszkedett a fedőlemezen is egy-egy ezeknek megfelelő kiképzésű rész, melyeket azután lapjukkal összeragasztottak.

VI. típus: (VIII. t. 5.) Zárt előlapú, vörösré égett, finom csillámos homokkal soványított csempének a töredéke. Előlapján valószínűleg a felületet függőlegesen megfelelő osztóléc, s annak jobb oldalán egy kezében könyvet tartó szent alakjának részlete van. Hátlapja kormos. (M: 8,6 cm, Sz: 7,3 cm.)

VII. típus: (VIII. t. 4.) Téglalap alakú, dongáshátú, töredékesen megmaradt csempe. Alsó szélén egyszerű, oldalt többszörösen tagolt léckeret fut. Előlapja áttört volt, mert füstnyomok csak hátoldalának külső felületén láthatók. Anyaga és színe megegyezik a VI. típusával. (M: 10,7 cm, Sz: 6,7 cm, Hátmélység: 2,5 cm.) Ez alapján három másik töredék is ide sorolható (VIII. t. 1—3.).

A kályhacsempéken kívül a leletanyagban kilenc darab teljesen ép, pohár alakú kályhaszem van, és nagy számban találhatók hasonló darabok töredékei is. Az ép kályhaszemek vörösré égettek, vékony falúak. Enyhén kihajló íves peremük belső oldalán éles borda fut körül. Összeszűkülő aljuk kormos. (M: 11—14,5 cm, Szájátm.: 9,6—10 cm, Fenékátm.: 4,2—5,9 cm között váltakozik) (IX. t. 1—3.).

Előkerültek még szögletes szájú, vastag falú, fekete színű, összeszűkülő hátoldalú, töredékesen megmaradt tál alakú kályhaszemek (X. t. 1); és egy szintén négyszögletes szájú, világos barna színű kályhaszem, amelynek alja alacsony henger formában végződik (X. t. 2.). (M: 11 cm, pereme: 17,5 cm ill. 16 cm, Fenékátm.: 10,4 cm.)

A bemutatott kályhatartozékok *nem egy kályhához* tartoztak. Könnyen elképzelhető viszont, hogy néhány típus egy — felépítésében a XV. század közepén készült budai kályhához⁹ hasonló — kályha része volt. Így pl. az oroszlanos kályhacsempe a fekvő hasáb alakú tűztérhez, a szentet ábrázoló, a többszörösen tagolt léckeretű és a valószínűleg mérműves ablakokkal díszített kályhacsempék a toronyszerű fűtőtérhez tartozhattak. Az utóbbi felső sorában helyezkedhettek el a pártázattal ellátott lovagalakos csempék.

Egy másik kályha felső, négyszögletes részét zárhatták le az első típusba tartozó indás kályhacsempék, mert méretükben és hátoldaluk kiképzésében eltérnek a lovagalakosoktól. Az I/b. típusba sorolt darabot a négyszögletes fűtőtér sarkán helyezték el. Ehhez csatlakozott derékszögben a kályha másik oldalán a következő csempe — szintén 1 cm vastagságú széle.

A tál alakú és a bögre formájú kályhaszemek talán egy harmadik kályhába voltak beépítve, de együtt is lehettek az előzőekkel.

A nagymágocsi kályhacsempék *korát* már a *formai-technikai kivitelezésük* vizsgálata bizonyos időhatárok közé szorítja.

Mindegyik alak kidolgozása egyszerű, célratoró. Máz készítésére nem vállalkozott a mester, s egyes részletek precíz kidolgozására sem nagyon ügyelt. Az áttört éles, szögletes részeken pl. helyenként a bevágás túlszaladt a kelleténél, s ezeket a hibákat sem simította el. Ahol pedig véletlenül nagyon vékonyra sikerült a negatívból kivett forma vastagsága, ott egyszerűen még egy réteg agyagot kent az előlap hátoldalára. Jellemző az ábrázolásokra az elnagyoltság, s a sok helyen látható aránytalanság is: a huszár kezében pl. nincs kopja, a kengyelt és a lábbelit sem ábrázolták, aránytalanok a testrészek, a csúcsív szabálytalan.

Összehasonlítva ezek után a mágocsi kályhacsempéket pl. a XV. századi budai fazekas-kályhás központ termékeivel, megállapítható, hogy az előbbieket nyilvánvalóan egy, a budai központon kívül — mai szóhasználatnál vidéken — tevékenykedő, kezdetlegesebb felkészültségű mester készítette.

A csempékből épített kályhák használata a XV. század első felében még inkább csak a királyi központokban virágzott. A vidéken lakó nemesség házaiban

⁹ HOLL I.: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Bud. Rég. XVIII (1958) 265., 89. kép

Mátyás korától terjedtek el, s általánossá is csak a XVI. században vált használatuk. Ebben az időben kapcsolódtak be az egyszerű fazekas mesterek is a kályhaépítésbe, s ők hozták létre azt az új típusú művészi együtttest, amelyet *népies stílusú kályhacsempék* körének nevez a kutatás.

A nagymágocsi csempék is tipikus képviselői ennek a művészetnek. Mivel a kisebb vidéki műhelyek készítményein a népművészet hatása csak a XV. sz. végén ill. a XVI. sz. elején kezd erőteljesebben érvényesülni¹⁰, így a mágocsi kályhacsempék sem készülhettek ennél korábban.

Az elnagyoltság ellenére találhatók olyan részletek is az ábrázolásokon, melyek a készítő mestert közvetlenül körülvevő környezetről és így egy adott korról árulkodnak. (Pl. a viselet vagy a használati eszközök megformálása.) Ugyancsak segít a kályhacsempék készítési idejének meghatározásában bizonyos technikai eljárások részletesebb vizsgálata, s ezen kívül, ha összehasonlítjuk őket más hasonló leletekkel ill. megmaradt tárgyakkal.

Az I. típuson látható mintának (I. t. I a, II. t. I a) pl. nagyon jó párhuzamát találjuk meg néhány felvidéki bútoron, amelyek a XV. század utolsó negyedében készültek¹¹.

A bártfai könyvtárszekrényen¹² és a hervartói szentségtartó faliszekrényén¹³ ez a motívum éppen úgy a pártázaton sorakozott, mint ahogy a mágocsi csempék sorakoztak a kályha felső sorában. A mágocsival méginkább megegyező díszítést faragtak a szepeshelyi templomi padok végébe¹⁴. Ezeken ugyan nem háromszögekből, hanem négyszögekből szövődő hálóminta az alap, s a négyszögekben sem nyolc, hanem tíz vagy tizenegy szírmű rozettát találunk, de a mágocsi és a szepeshelyi motívumok is egy közös alapgondolat kifejezői. A kivitelezés egy-két részlete is az azonos eredet mellett szól. A mágocsi I. típusú csempéken a felső léckeret pl. pontosan megfelel a szepeshelyi templomi padok szélének, mely lapos felületével mintegy keretezi a díszített felületet, s a hármasszelepekbe futó indák tövét egy-egy fél levélnél vágja el.

A szepeshelyi padok végein azonos motívumegységek ismétlődnek. Ugyanígy ismétlődött a mágocsi kályhacsempék negatívján is a hasonló, csak éppen egysoros minta. Ezt jól bizonyítja az I/b. típusú csempe mintája (II. t. I a), melyen láthatjuk, hogy az I/a. típusúnál szélesebb csempét is tudtak formázni, ha éppen szükséges volt.

A csempéket a hosszabb negatívra ugyanazon a végén nyomták ki, s a kellő szélességben levágták az agyaglap szélét, még amikor az a negatívon volt. Az I/b. típus jobb oldalán lévő 2—2,5 cm széles sávban látható függőleges vonalak talán ezeknek a vágásoknak a nyomait őrizték meg; s ezért nem találjuk a léckeretet egyik csempe jobb szélén sem.

A mágocsi I. típusú kályhacsempék előlapját tehát kívánt szélességüknél hosszabb negatívra alakították ki. A fába faragott mintát eredetileg talán nem is kályhacsempék formázásához készítették, hisz erre a célra bármilyen jól faragott felület megfelelt. Az is elképzelhető, hogy a negatívot Mágocson éppen egyelhasználandó bútordarabról vették. Míg a Felvidéken és Erdélyben megmaradt néhány faragott középkori bútor, addig az Alföldön ezek elpusztultak a török időkben¹⁵. A nagymágocsi kályhacsempék I. típusa azonban megőrizte az Alföldön is élő fafaragás mintakincsének egy apró részletét. Jelentőségüket ez még inkább növeli.

¹⁰ PARÁDI N.: A nagykanizsai vár középkori kályhacsempéi. Fol. Arch. XIII (1961) 186.

¹¹ KOVALOVSKI J.: Gótikus és reneszánsz bútorok. Bp. 1980. 10—11.

¹² Uo. II—III. tábla

¹³ Uo. IV. tábla

¹⁴ Uo. 27—28. kép

¹⁵ Uo. 5. o.

A szepeshelyi és a mágocsi motívumok hasonlósága olyannyira közel hozza az egymástól különben nagy távolságban felfedezett tárgyakat, hogy egy fafaragó, vagy legalábbis egy műhely termékének tarthatnánk a felvidéki faragásokat és a mágocsi kályhacsempék negatívját.

Sajnos jelenleg nem ismerünk más olyan emléket, mely segíthetne áthidalni a két terület közt lévő hiást. A rendkívüli hasonlóság mégsem lehet véletlen. Gondolhatnánk egy művész közvetítésére, de valószínűbbnek látszik, hogy valamelyik fafaragó műhely kisugárzásáról van szó; annál is inkább, mert a felvidéki bútorok díszítéseinek vizsgálata során körvonalazódott egy fafaragó központ a Szepességben, amely kb. a XV. sz. utolsó negyede és a XVI. sz. első negyede között virágozhatott.¹⁶

Mivel a kályhacsempéken lévő motívumokhoz hasonló díszítésű bútorokat a Felvidéken a XV. sz. utolsó negyedében készítették, valószínű, hogy az ottani fafaragó központból ezek a minták a Dél-Alföldre csak valamivel később jutottak el. Kályhacsempék formázásához pedig ennél is később — minden bizonnyal már a XVI. század elején — használhattak fel egy-két faragványt.

A csempék XVI. századi készítése mellett szól továbbá a rajtuk lévő rombusz díszű keretezés¹⁷, s maga a virágos indamotívum is, amely önálló díszítésként ebben az időben terjedt el a nagy kályhás központoktól távolabb eső területeken¹⁸.

Ebbe a korba utalja az I. típusú kályhacsempéket a hátoldaluk kiképzése is. A töredékek alapján ezek korongolt tál formájúak lehettek, s ilyeneket csak a XVI. sz. közepéig használtak, míg később e helyett keskeny agyagszalagot ragasztottak az előlaphoz¹⁹.

A II. típus oroszlánjához (IV. t. 3.) hasonló ábrázolás már a XV. sz. közepén készült lovalakos kályhán felbukkan²⁰, de van későbbi időből is. A budaival teljesen megegyező formájú, csak éppen mázatlan kályhacsempé került elő pl. a középkori Nyársapátról²¹ és Nyírbátorból²².

A királyi központban működő fazekas-kályhás műhely hatalmas kisugárzási területéről eddig előkerült oroszlánábrázolások szinte teljesen megegyeznek. Ez érthető is, hiszen egy műhely termékeinek közvetlen hatásáról van szó²³. A Dél-Alföld területén elsőként előkerült nagymágocsi oroszlánábrázolás azonban már némileg eltér ezektől. (Pl. máshogy mintázták meg az oroszlán sörényét, elhagyták a jobb mellső lábának megformálását, s az állat mögött is jelöltek fát.)

A XV. sz. utolsó éveire keltezett nyársapáti kályhacsempét még valamelyik eredeti budai mintáról nyomták át²⁴. Ekkor tehát még léteztek a budai kályhacsempék ill. másolataik a vidéki kastélyokban. A mágocsi csempék készítője ismerhette ugyan ezeket a formákat, de már új, némileg eltérő negatívot készített. Ennek oka lehetett pl. az, hogy ekkor már nem talált olyan eredeti kályhacsempét, vagy annak utánzatát, amelyikről ő is másolatot készíthetett volna, mint a nyársapáti mester.

¹⁶ Uo. 11, 16—17. o.

¹⁷ KALMÁR J.: A füleki vár XV—XVI. századi emlékei. Rég. Fü. Ser. II. 4. sz. (1959) 27.

¹⁸ MÉRI I.: A nadabi kályhacsempék. Arch. Ért. 84 (1957) 197. o., 121. j.

¹⁹ Uo. 193.

²⁰ HOLL I. m. 253., 72. kép

²¹ BÁLINT A.: A középkori Nyársapát lakóházai. MFMÉ 1960—62. 85. XXVI. t. 4., 87. XXVII. t.; ill. újabban BENKŐ E.: A középkori Nyársapát, a Régészeti tanulmányok Pest megyében c. kötetben. Stud. Com. 9. (Szentendre 1980) 33. t. 1.

²² MAGYAR K.: A nyírbátori Báthori-várkastély címerábrázolásos kályháiról. Arch. Ért. 102 (1975) 120. 1. kép

²³ HOLL I. m. 268, 273, 276.

²⁴ Uo. 270.

Valószínű tehát, hogy a mágocsi oroszlános kályhacsempéket már inkább a XVI. sz. elején, mint a XV. században készítették. A XVI. sz. felé mutat az a jelenség is, hogy felületüket már teljesen bevonták piros földfestékekkel. A XV. sz. második felében ugyanis még igen ritkán hangsúlyozták színekkel az egyes részleteket²⁵.

A *III. típusba* sorolt kályhacsempék lovasalakjai (V. t. I a, VI. t. 1—2.) szintén budai előképekre vezethetők vissza²⁶, s az oroszlánoshoz hasonlóan ezek is az európai lovagvilág felfogásának felelnek meg. Ahogy az oroszlán a lovagi vitézség és bátorság jelképe volt, ugyanúgy a lovas alak is általános utalás a lovagi életre.

A mágocsi lovasokhoz hasonló díszítésű kályhacsempék a budai központtól távol eső területeken is előkerültek (Diósgyőr, Eger, Fülek, Fotosmartonos, Gidófalva, Siklód), de ezek egyike sem lehet korábbi a XV—XVI. sz. fordulójánál²⁷.

A nagymágocsi kályhacsempéken lévő huszárábrázolások témájukban tehát még a XV. századi budai előképekhez nyúlnak vissza, de már a vidéki népies műhelygyakorlat egyszerű ízlése tükröződik rajtuk. Ezért ezeket a kályhacsempéket is XVI. századiaknak (valószínűleg a század elején készülteknek) kell tartanunk.

A mágocsi kályhacsempéken ábrázolt pajzsok formája pontosan megegyezik a XVI. sz. első két évtizedére jellemző pajzsok formájával²⁸. Ekkor kezd elmaradni ugyanis a pajzsok bal felső sarkán a kopjarúd-kivágás, bizonyos mértékben kiszélesedik a tárcsatest, s a pajzsok jobb felső sarka mindinkább felfelé ívelődik²⁹ (III/a típus, V. t. I a).

Már említettük, hogy mindhárom lovagos kályhacsempét ugyanabból a negatív-ból mintázták; s az egyes csempék felületének részletesebb díszítését a pozitívon végezte el a mester, minden egyes darabon különbözőképpen. Így történt ez a pajzsok esetében is, melyeknek kidomborodó alapformája mindegyik csempén azonos, mert azt a negatív határozta meg. Díszítését azonban a mester már a negatívtól függetlenül, a pozitívon végezte el, saját elképzelései szerint. Ezért feltűnő, hogy míg a III/a típuson (V. t. I a) a pajzs felső széle alatt közvetlenül bekarcolt vonal törés nélkül, ívesen halad felfelé, addig a III/b típus pajzsán ugyanitt látható vonal a bal felső sarokban előbb „V” alakban megtörik (VI. t. I.). Az utóbbival talán a bal felső sarkán bemélyedő, korábbi típusú, de még az újjal együtt élő pajzsformát mintázhatta meg a mester. Jó párhuzamát láthatjuk ennek az egyik XV—XVI. sz. fordulóján készült szablahüvelyen³⁰. A mágocsi huszáralak pajzsán lévő öt befúrt lyuk is az akkori tartóhevederek félgömb alakú szegecsfejeit jelölheti.

A XVI. sz. közepére teljesen megváltozik a pajzsok formája³¹, s ezek már nagymértékben eltérnek a mágocsi kályhacsempéken ábrázoltaktól.

Nincs még ezeken a kályhacsempéken nyoma a XVI. sz. második felére általánossá váló hatalmas sarkantyúnak, vagy szablyának sem, mint amelyet az egyik füleki kályhacsempén láthatunk³². Érdekes viszont, hogy a korabeli ábrázolásokon oly gyakori kopja ábrázolása is elmaradt, s a lovag fegyverzetét csak a pajzs képviseli. Ha azonban megfigyeljük a III/a típuson a lovag háta mögött lévő egyszerű, de szokatlan formájú áttörést (V. t. I a), arra is gondolhatunk, hogy ezt nem csupán térkitöltő elemnek szánta a kályhát készítő mester, hanem ezzel a jellel akarta a kop-

²⁵ Uo. 277.

²⁶ Uo. 258—259. 80—81. kép

²⁷ MÉRI i. m. 195—196. A siklói képét lásd: HOLL i. m. 273. 98. kép

²⁸ KALMÁR J.: A magyar huszár-tárcsapajzs. Fol. Arch. XIII (1961) 198—203.

²⁹ Uo. 202.

³⁰ KALMÁR 1961. i. m. 198., 199. 61. ábra 2. kép

³¹ Uo. 204—205.

³² KALMÁR 1959. i. m. 26., XLV. t.

ját és az azon lévő zászlót jelképezni. A III/b típusnál is, az áttörések különböző elkészítése ellenére, a lovas háta mögött meghagyta — valószínűleg ugyanazt a jelet (VI. t. 1.). Hasonló helyzetben kardot láthatunk az egyik erdélyi kályhacsempén³³.

Szintén a XVI. században vált általánossá a jellegzetes magyar viselet ábrázolása. Jellemzője ennek a felül szűk, alul bő, ráncokba szedett öves ruha³⁴. A lovasok felső testét eltakarja ugyan a pajzs, de ruhájuk látható része arra utal, hogy a mágocsi kályhacsempéken is ilyen ruhát mintáztak meg. A III/a típuson jól látszik, hogy a huszárnak hosszú körhaja van (V. t. 1a), hasonló a XVI. sz. első felére keltezett nadabi csempén lévőhöz³⁵. A század második felétől inkább a rövid hajviselet divatozik³⁶. Ilyen van pl. a XVI. sz. második feléből származó gerlai kályhacsempén³⁷.

A III/a típus hátoldalának felső részéhez hasonló töredék került elő Szarvas környékén³⁸ (XI. t. 7.). Ez és a vele együtt lévő másik nyolc kályhacsempetöredék szintén egy XVI. századi dél-alföldi műhely terméke lehet. Két töredéken (XI. t. 1,3)³⁹ ugyanolyan kör alakú indába foglalt, átfúrt közepű virágminták vannak, mint a gerlai szent Katalin ábrázoló kályhacsempén⁴⁰. A mágocsi lovasok (különösen a III/c típus) fejének kialakítása is közel áll a szent Katalinéhoz. A III. típus alakjainak domború megformálása szintén jellemző a XVI. századi tiszántúli anyagra⁴¹.

A mágocsi kályhacsempék koráról az eddig részletezett három típus árul el legtöbbet. A másik négy típusba tartozó — sajnos csak nagyon töredékesen megmaradt — kályhacsempéket kidolgozásuk, anyaguk, jellegük alapján ugyancsak ebből a korból valónak kell tartanunk, azonban töredékes voltuk miatt következtetések levonására kevésbé alkalmasak. Egy-két megfigyelésre azért ezekkel kapcsolatban is van lehetőség.

A IV. típus (VII. t. 1.) csúcsíve és a fölötte emelkedő nyílások elrendezése arra utal, hogy a csempé valószínűleg a gerlai mérműves kiképzésűhöz lehetett hasonló⁴². Parádi Nándor szerint ezt a mérműves típust a kisebb vidéki műhelyek gyakorlatában a XVI. sz. elejétől kezdik alkalmazni⁴³.

A csúcsív ún. gyöngysoros díszítése általánosan elterjedt lehetett, s úgy látszik, alkalmazásuk nem szorítható szűkebb időhatárok közé. Megtaláljuk pl. néhány XVI. sz. második feléből való budai kályhacsempén⁴⁴, de a XVII–XVIII. századi edényeken is fel-felbukkan⁴⁵.

Az V. és VII. típusról leírásuknál többet egyelőre nem tudunk mondani.

A VI. típuson látható alak (VIII. t. 5.) értelmezéséhez jó támpontot adott pl. az egyik gerlai kályhacsempé, amely valószínűleg szent Pétert ábrázolja⁴⁶.

³³ MÉRI i. m. 195. 1b. kép

³⁴ Uo. 187, 199–200.

³⁵ Uo. 201., XLIV. t. 1.

³⁶ Uo. 200.

³⁷ Uo. 200., XLV. t. 4–5.

³⁸ Az erről a lelőhelyről származó tárgyak a JATE BTK Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének a gyűjteményében találhatóak. Leírásukat lásd a függelékben. Az itt említett töredék leltári száma: 10 913, a függelékben a 7. sz. alatt.

³⁹ Ltsz.: 10 910 ill. 10 912.

⁴⁰ MÉRI i. m. XLV. t. 8.

⁴¹ Uo. 196.

⁴² HOLL i. m. 273. 99. kép

⁴³ Lásd a 10. j-et

⁴⁴ GARÁDY S.: Agyagművesség. Budapest története III (Bp. 1944) Budapest a török korban. 396., CXXXVI. t., CXLIII. t. 3, 6. kép

⁴⁵ SOPRONI Ó.: A magyar művészi kerámia születése. A török hódoltság kerámiája. (Bp. 1980) 15. t. 6., 18. t. 5. kép

⁴⁶ MÉRI i. m. 202., XLV. t. 7.

A kályhacsempéken kívül a mágocsi kályhatartozékok másik részét a pohár alakú és a négyszögletes szájú, tál alakú kályhaszemek alkotják (IX. t. 1—3., X. t. 1—2.). Későközépkori falvaink előkerült anyagában mindegyik képviselteti magát⁴⁷. Méri István a korong fejlődésének vizsgálata során arra az eredményre jutott, hogy a kisebb vidéki műhelyekben a korongozásnak e fejlettebb fokát jelentő készítményt a XV—XVI. század fordulójánál korábban még nem alkalmazták⁴⁸.

Végigtekintve tehát az egyes típusokon megállapíthatjuk, hogy a Nagymágocson előkerült kályhatartozékok mindegyikét a XVI. században, annak is az első felében készíthették. Néhány érv azonban még ezt a keltezést is tovább szűkítette a XVI. század elejére. (Pl. az I. típus mintájának fába faragott előképei, a II. típus újszerű ábrázolási módja, vagy a III. típus pajzsformái, és hogy mindháromnál érezhető még a XV. századi formaművészet közelsége.)

A keltezést megerősítik a Mágocsra vonatkozó írott források is, melyek talán abban is segítségünkre lehetnek, hogy a pusztá tárgyakat történeti személyek környezetében tudjuk elképzelni.

Figyelembe véve a II. és III. típusú kályhacsempék vitézi életre utaló ábrázolásait, s egy-egy ilyen kályha építésének költségeit⁴⁹, bizonyosnak mondható, hogy a kályhacsempék vagyonosabb birtokosok házainak szobáit díszítették. Tulajdonosokként — az írott források adatain végigtekintve — csakis a *Mágocsiak* jöhetnek számításba mint a falu legnevezetesebb földesurai.

1480-ban Nagy-Váthi Mátyás deák kapott itt birtokot. Lányát, Erzsébetet bizonyos Porkoláb Márton vette feleségül 1499-ben⁵⁰. 1502-ben az aradi káptalan Porkolábót és feleségét tulajdonosokként iktatta be mágocsi birtokukba. Nem sokkal később — szemben más itteni birtokosokkal — a Porkoláb család ide is költözött, és itt rendezkedett be⁵¹. 1509-ben már Mágocson laktak, s a faluról felvették a — későbbiekben híressé váló — Mágocsi nevet⁵². Porkoláb Márton a XVI. sz. elején mind több birtokot szerzett meg Mágocson, hatalma egyre inkább kiterjedt (1507—1508-ban pl. három gazdatisztje volt), s 1509-ben már a gyulai vár élén állt⁵³.

Halála (1531)⁵⁴ után Mágocson még egy ideig együtt maradt az özvegy és három fia: András, Gáspár és Tamás⁵⁵. Az 1530-as években a két király váltakozó erejű befolyását ügyesen kihasználva, sikerült újabb birtokokat szerezniük⁵⁶. 1537-ben pl. János királytól kaptak új adománylevelet, de 1541-ben Izabella királyné Gáspárt — mivel az ismét Ferdinándhoz pártolt — megfosztotta többek közt Mágocs birtoklásától is, s az elvett földeket, jellemző módon, éppen Andrásnak adta⁵⁷.

⁴⁷ Pl. SZABÓ K.: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibliotheca Humanitatis Historica III. (Bp. 1938) 92. 420—423. kép., 97. 443, 447. kép; BÁLINT i. m. 93. o. XXVIII. t. 3—5., 14—14a. kép; (ill. újabban BENKŐ i. m. 44. t. a—b, 45. t. 1—4. kép); MÉRI i. m. XLIV. t. 7.

⁴⁸ MÉRI i. m. 196.

⁴⁹ Egy kályha ára ugyanis, vidéki elterjedésük kezdetén (pl. a XVI. század első felében) nyilvánvalóan magasabb volt, mint később, általánossá válásuk idején. Néhány XVII. századi adatot közölt ezzel kapcsolatban ÉRI István. (ÉRI I.: A kisvárdai vár kályhacsempéi. Fol. Arch. VI (1954) 151.)

⁵⁰ SZEREMLEI i. m. II. 199—200., 387—388.

⁵¹ Uo. II. 200, 388—389.

⁵² Uo. II. 200, 390.

⁵³ Uo. II. 206, 382, 389—390.

⁵⁴ FOLLAJTÁR E.: Nagymágocs. Csongrád vármegye (Bp. 1938) II. rész 58.

⁵⁵ SZEREMLEI i. m. III. (Hódmezővásárhely 1907) 17.

⁵⁶ Uo. III. 16—17.

⁵⁷ Uo. III. 24—25, 30.

Az 1530-as évek végétől a három fiú közül feltehetően csak Gáspár élt Mágocson⁵⁸. 1554-től azonban már ő sem lakhatott folyamatosan a faluban, mert 1554 és 1559 között a gyulai vár kapitánya volt⁵⁹. Verancsics megemlíti, hogy 1558-ban Mágocsi Gáspár le akart mondani a gyulai kapitányságról, és szándékában állt elmenni a Dél-Alföldről⁶⁰. Életének későbbi története azt bizonyítja, hogy ezt meg is tette, s a Felvidéken igyekezett birtokokat szerezni⁶¹. Igaz ugyan, hogy dél-alföldi birtokait haláláig nem adta fel⁶², de Gyula eleste (1566) után soha többé nem tért vissza szülőföldjére⁶³.

A Porkoláb (Mágocsi) család Mágocson való tartózkodását tehát csak a XVI. sz. első felére, a századfordulótól az 1550-es évek elejéig terjedő időre korlátozhatjuk.

Visszatérve a kályhacsempékre, természetesen kockázatos dolog lenne azokat teljes biztonsággal a Mágocsi család egyik vagy másik tagjához kapcsolni. *A fentebb említett régészeti érvek és az írott adatok alapján mégis a legvalószínűbbnek látszik Porkoláb Márton mágocsi berendezkedésével összekötni, és így a XVI. század elejére (az 1510-es, 1520-as évekre) szűkíteni a kályhacsempék készítési idejét.*

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy 1526 után, s főleg a század negyvenes éveitől — amikor a Dél-Alföldön oly gyakran váltak lakatlanná a falvak — állandó veszélyben és bizonytalanságban volt a termelés, a szállítás és a közlekedés⁶⁴. Ilyen körülmények között kockázatos volt a hosszú távra való berendezkedés, s különösen az volt a huzamosabb védelemre alkalmatlan falusi házak esetében⁶⁵. Ezért fel-

⁵⁸ E mellett szól több más adat is: 1543-ban ugyanis, anyjuk halála után a két idősebb fiú, András és Gáspár megosztott az ősi javakon. A forrás elmondja, hogy Mágocson és Fábiansebestyénben voltak házak, udvartelkek, istállók stb. (Vö. SZEREMLEI i. m. V. (Hódmezővásárhely 1913) 782.) Meg kell említeni, hogy Follajtár Ernő szerint az osztozkodásban a legkisebb fiú, Tamás is részt vett, s Mágocsot ketten kapták meg Gáspárral (FOLLAJTÁR i. m. 58.). Egy másik, 1564-es adat szerint Mágocsi Gáspár az egész falu birtokosa. Itt állt nemesi udvarháza is, melyhez akkor 34 ház tartozott. (Vö. SZEREMLEI i. m. V. 785.) A harmadik fiú testvér, Tamás pedig egy 1560-as adat szerint Gyulán rendezkedett be, de még része volt Mágocs birtoklásában is. (Vö. SZEREMLEI i. m. III. 52., V. 784.) Valószínű tehát, hogy valamivel anyjuk halála előtt (vagy az után) a három testvér a családi birtok különböző helyein telepedett le: Gáspár Mágocson maradt, míg András — valószínűleg — Fábiansebestyénben, Tamás pedig — esetleg valamivel később — Gyulán rendezkedett be.

⁵⁹ VIRÁGH F.: Török hódoltság Gyula térségében. Békéscsaba 1960. 10. — Már 1552-ben is várkapitány volt itt Gáspár, egy rövid ideig. (Vö. CSIPES A.: Békés megye élete a XVI. században. (Békéscsaba 1976) 13.)

⁶⁰ SZEREMLEI i. m. II. 215—216.

⁶¹ Míg kb. 1560-ig Gáspárt a dél-alföldi eseményekkel kapcsolatban említik (pl. ott volt Szeged 1548. évi ostrománál (SZEREMLEI i. m. V. 906.), 1556-ban ő égette fel a Ábránfiyak csabai kastélyát (VIRÁGH i. m. 10.) stb.), addig 1560 után az ország más területein bukkann fel a neve: 1561-ben pl. Balassival együtt harcolt a török ellen, fogságba esett, a füleki várban őrizték, s 12000 vagy 14000 aranyért engedték szabadon (SZEREMLEI i. m. V. 906.; 1504—1566 Memoria rerum (Bp. 1981) 108, 181. o. 282. j.). 1564-től már egri várkapitány, Heves és Borsod vármegyék főispánja, az egri püspöki javak kormányzója; 1574-ben Torna, Külső-Szolnok és Bereg megye főispánja, Munkács várának kapitánya (SZEREMLEI i. m. III. 72., V. 785.; Urbániumok. XVI—XVII. század. (Bp. 1959) 726—728.). A Mágocsiak felvidéki birtoklásának ma is álló szép emléke a pácini Mágocsi-kastély. (Vö. KISSNÉ NAGYPÁL J.: A pácini Alaghy-Mágócsy reneszánsz várkastély helyreállításáról. Műemlék-védelem 1964. 4. sz. 227—232.)

⁶² SZEREMLEI i. m. III. 70—72.

⁶³ Uo. V. 785.

⁶⁴ Pl. János király rác zsoldosai és a belgrádi török pasa csapatai már 1529-ben is felégették a Körös-Maros közét. (SZEREMLEI i. m. III. 13.)

⁶⁵ Ezzel megkockáztattuk azt a kijelentést, hogy a kályha (kályhák) Mágocson is ilyen házban (házakban) állhatott. A dokumentációból nem derül ki, hogy hol kerültek elő a kályhacsempék, de arra sincs utalás, hogy védelmi szempontból komolyabb objektumot találtak volna. Az ásatási jelentésben (lásd az 1. j-et) azt olvashatjuk, hogy egy későközépkori *sóvényfalú* ház mellett voltak a kályhacsempék. Meg kell viszont jegyezni, hogy későbbi szóbeli információk ezt kétségesnek teszik (lásd a 6. j-et), s hogy a leletanyagban két középkori téglá is van. Előkerülési helyüket ezeknek sem ismerjük. A kérdést véglegesen csakis egy hitelesítő ásatás dönthetné el.

tételezhető, hogy a Mágocsiak is akkor készíthettek ilyen kályhákat, melyeket 40—50 évig is lehetett használni, amikor dél-alföldi helyzetük még biztosnak látszott, azaz a török veszéllyel még kevésbé kellett számolniuk, tehát 1526 előtt.

Másik kérdés, hogy mennyiben segítik elő a nagymágocsi leletek a *népies kályhacsempék dél-alföldi műhelyeinek* körvonalazását.

Előre kell bocsátani, hogy végleges eredményre, sajnos, e lelet segítségével sem jutottunk⁶⁶. Mindenesetre egy-két adattal szeretnénk hozzájárulni a probléma megoldásához. Először is vegyük sorra a kiindulási pontokat:

1. Méri István szerint a Dél-Alföldön a XVI. sz. első felében Simándon működött egy fazekas-kályhás központ⁶⁷. Ez még ma is biztosnak mondható, habár kályhacsempéinket nem sikerült közvetlenül összekapcsolni ezzel a műhellyel.

2. Csak a békési, a békéscsabai és az orosházi múzeum leltárkönyvei alapján 18 lelőhelyről ismerünk töredékesen megmaradt kályhacsempéket⁶⁸. Ide kell még vennünk továbbá a Simándról⁶⁹, a Nadabról⁷⁰, a sarkadi várból⁷¹ előkerülteken kívül most már a nagymágocsiakat ill. azokat a darabokat, melyek „Szarvas környéke” megjelöléssel a szegedi JATE BTK Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének gyűjteményében találhatók (XI. t. 1—9.)⁷².

3. Annak ellenére, hogy a Dél-Alföldön a népies kályhacsempék körét többnyire szórvány töredékek képviselik, köztük mégis találunk olyanokat, melyek egymástól különböző távolságra lévő helyekről kerültek elő, s mindegyiket ugyanabból a negatívból készítették. Így pl. a nadabi és a kevermesi „makkot verőket” ábrázolót⁷³, a „Szarvas környékiek” három darabját (XI. t. 1—3.) és a gerlai szent Katalint ábrázolót⁷⁴, ill. a „Szarvas környékiek” másik négy darabját (XI. t. 6—9.) és — valószínűleg — a gerlai mérműves kályhacsempét⁷⁵.

⁶⁶ Ehhez elsősorban a Dél-Alföldről előkerült összes kályhacsempét ill. kályhacsempé töredékeit figyelembe kellene venni. Ez egyrészt hosszabb időt vesz igénybe, másrészt e dolgozatnak sem volt közvetlen célja ezzel foglalkozni. Valószínű azonban, hogy minden egyes kályhacsempé ismeretében sem lehet még végleges képet kialakítani a műhelyek kérdésében, s a legmegfelelőbb helyeket kiválasztva, újabb ásatásokra és csempékre lenne szükség.

⁶⁷ MÉRI i. m. 198.

⁶⁸ A *békésiben*: Ibrány, Fehér Körös bal partja (55. 307. 1—55. 311. 1.); az *orosháziban*: Tótkomlós-Viharsarok Tsz. (58. 53.1.); a *békéscsabaiban*: Békés-Díter (66. 12. 61.), Békésszent-andrás 24. — Bikadomb (75. 101. 22.), Biharugra—Peszere 20. lelőhely (72. 401. 19.), Csárdaszállás 17. — Csukás dűlő, Gátórház (75. 266. 22.), Csorvás (74. 339. 145.), Dombegyház—Vizespuszta (71. 2. 1.—71. 2. 8.), Dombiratos—Kundomb (74. 15. 84.), Fövenyes (58. 351. 1.), Gerla (52. 1202. 1.—52. 1231. 1., 58. 272. 1., 58. 282. 1.), Kevermes—Barta-halom (66. 4. 173.—66. 4. 177., 66. 4. 179.—66. 4. 181., 66. 4. 230.—66. 4. 240.), Ölyved (58. 310. 1.), Szarvas 57. — Halásztelek, Medvegy tanya (75. 151. 19.), Szeghalom—Cakó (73. 165. 6.), Szeghalom—Cséfán „B” 11/45. (72. 172. 1. — 72. 172. 2.), Szeghalom 11/45. lelőhely (73. 182. 7., 74. 104. 16. — 74. 104. 18.), Zsadány—Orosi-puszta 38. lelőhely (72. 388. 11.). — Legutóbb Mezőmegyerről is előkerültek kályhacsempé töredékek, melyek még nincsenek bejelentve. A fenti felsorolásba nem vettem bele a kályhaszem töredékeit, csak a kályhacsempékhez tartozó darabokat. A zárójelbe tett számok a leltári számokat jelentik. — Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Nikolin Editnek és Medgyesi Pálnak, hogy az anyaggyűjtés során mindenben a segítségemre voltak.

⁶⁹ MÉRI i. m. 198., XLV. t. 1.

⁷⁰ Uo. XLIV. t. 1—2.

⁷¹ Az innen előkerült csempéket Juhász Irén szívességéből láthattam. Ezúton is köszönöm a segítségét.

⁷² Sajnos a lelőhely pontosabb meghatározása az ide vonatkozó adatok átnézése után sem sikerült. A kérdés megközelítéséhez jó kiindulási pontot adott MARÁZ B. — ECSEDY I.: A JATE Ókortörténeti és Régészeti Intézete archaeológiai gyűjteményének leírása c. pályamunkája (1968) 96—97, 105—106. A tárgyak leírását lásd a függelékben.

⁷³ NAGY K.: Alakos kályhacsempék Kevermesről. MFMÉ 1968. 94—95.

⁷⁴ Lásd a 40. j-et

⁷⁵ Lásd a 42. j-et

Mindebből még azt sem lehet egyelőre eldönteni, hogy a XVI. századi Dél-Alföldön csak egy (a simándi), vagy esetleg több fazekas-kályhás központ működésével kell-e számolnunk.

Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a középkorban nem mindegyik faluban volt fazekas,⁷⁶ de egy-egy fazekas műhely, különösen a XVI. századtól kályhaépítésre is specializálódhatott, akkor több kályhás központot kell keresnünk. A mágocsi kályhacsempék jellege szintén arra utal, hogy kellett lennie egy ilyen műhelynek a Dél-Alföld nyugati részén is, mely a simándinál valamivel korábban kezdett működni.

Problémát jelent azonban, hogy az általunk ismert, eddig több, mint húsz lelőhelyről előkerült töredékeket csak nagyon tág időhatárok közé tudjuk keltezni. Így nem lehet eldönteni, hogy több műhely különböző időben készült termékeiről, vagy egy — esetleg hosszú ideig működő — központ hatókörzetéről kell-e beszélnünk. Az utóbbi valószínűsége mellett szólnak pl. a már említett közös negatívból mintázott kályhacsempék, melyek előkerülési helye közt elég nagy, de a kereskedelem számára egyáltalán nem leküzdhetetlen a távolság.

A kérdés eldöntéséhez sajnos a kályhacsempékkel előkerült edények sem nyújtanak segítséget, mert a magyarországi későközépkor régészeti kutatása egyelőre ezeket is csak nagy vonalakban tudja keltezni. (Főleg érvényes ez a Dél-Tiszántúl területére.) Mivel pedig az edények korszakolásához valószínűleg a kályhacsempéken keresztül lehetne könnyebben eljutni — s e dolgozat egyik célja éppen a mágocsi csempék keltezésének minél szűkebb határok közé szorítása volt — ezért egyszerre kell törekednünk a fazekas központoknak és maguknak a kályhás központoknak a körülhatárolására.

Az előrelépéshez további adatokra lenne szükség, s ezt elsősorban újabb, hiteles és jól dokumentált ásatásoktól várhatjuk⁷⁷.

FÜGGELÉK

1. (XI. t. 1; ltsz: 10912) Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, áttört előlapú, mázatlan csempe szélének a töredéke, amelyen két átfúrt közepű rozettát kanyargós inda vesz körül. Az egyik virágnak csak egynegyede maradt meg. Az inda egyik vége levélle szélesedik. A törésfelületet kimetszett áttörések sima szélei szakítják meg. A csempe töredékesen megmaradt hátoldalának széle mentén kerek lyukak nyomai látszanak. (M: 6,5 cm, Sz: 5,5 cm.)

2. (XI. t. 2; ltsz: 10915) Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, áttört előlapú, mázatlan csempe töredéke, melyen bokaig érő, hosszú ruha alja maradt meg. (Vö. MÉRI i. m. XLV. t. 8.) A keskeny, szögletesen kiugró léckeret két végén törésfelület nyoma látszik. Innen, egymástól távolodva, egy-egy domború lécek emelkedik, amelyek mellett közvetlenül áttörték az előlapot. A csempe hátoldalából semmi sem maradt meg. (M: 6,8 cm, Sz: 9 cm.)

3. (XI. t. 3; ltsz: 10910) Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, mázatlan csempe töredéke. A kiugró keskeny léckeret mellett két különböző nagyságú, átfúrt közepű rozetta van, melyeket kanyargós indadisz vesz körül. A csempe töredékesen megmaradt hátoldala széle mentén kerek lyukakkal áttört. (M: 9,3 cm, Sz: 5,7 cm.)

4. (XI. t. 4; ltsz: 10907) Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, áttört előlapú mázatlan csempe bal alsó sarkának a töredéke. A csempelap széle mentén kerek lyukakkal áttört. (M: 8,5 cm, Sz: 4 cm.)

⁷⁶ KOVALOVSZKI J.: Orosháza és környéke a magyar középkorban. Orosháza története I. (Orosháza 1965) 194.

⁷⁷ Itt szeretném megköszönni Nagy Katalinnak, hogy az anyagot feldolgozásra átengedte, és hogy mindenben a segítségemre volt. Ő és Szőke Ágnes állították össze a töredékekből a kályhacsempéket. Köszönöm a segítséget Kovalovszki Júliának és Fodor Istvánnak, akik értékes tanácsokat adtak a dolgozat megírásához.

A kéziratot 1983 februárjában zártam le. Több nyitva hagyott kérdéshez nyújt nagyon fontos adalékokat Benkő E.—Ughy J.: „Székelykeresztúri kályhacsempék” című, azóta megjelent munkája (Bukarest, 1984).

5. (XI. t. 5; ltsz: 10 908) Áttört előlapú, sárgászörös színű, mázatlan csempe középső része, melyen a kidomborodó, kettős pálcátágok ívelt oldalú háromszöget alkotnak. A háromszög felső csúcsa gömbben végződik. Mellette egy-egy függőleges borda emelkedik. A töredék alul ívelt kivágásokkal tagolt, s mérműves fülkéből származik. (M: 8,9 cm, Sz: 8 cm.)

6. (XI. t. 6; ltsz: 10 913) Sárgászörös színű, csillámos homokkal soványított, mázatlan kályha-csempe bal felső sarka. A széles, lapos keretben áttört, mérműves díszítés van. Az előlap felső szélén a pártázat íves kivágása indul. Töredékesen megmaradt hátoldalának széle mentén kerek lyukak nyomai látszanak. (M: 8,9 cm, Sz: 4,2 cm.)

7. (XI. t. 7; ltsz: 10 913 ennél is, de az előzővel nem tartozik egybe) Sárgászörösszínű, csillámos homokkal soványított, mázatlan kályhacsempe töredéke. Előlapjának csak a bal felső sarka maradt meg. A szögletesen kidomborodó, keskeny kereten belül áttört, mérműves díszítés részlete vehető ki. Előreugró, ívelt kivágásokkal tagolt pártázatának megmaradt bal szélső tagja alatt vízszintes, domború lécfut. A csempe ívelt hátoldalának csak a felső része maradt meg, melynek közepét kerek lyukkal törték át. Ugyancsak lyukat furtak függőleges oldalának szélébe is. Az előlap felőli oldalát a pártázathoz simították. (M: 7,5 cm, Sz: 5 cm - az előlapé, Hátmélység: 11 cm.)

8. (XI. t. 8; ltsz: 10 909) Sárgászörös színű, csillámos homokkal soványított, áttört előlapú, mázatlan kályhacsempe bal alsó sarka. Az egyszerű léckeretben kettős bordával díszített csúcsív indul felfelé. Töredékesen megmaradt hátoldalának széle kerek lyukakkal áttört. (M: 9,4 cm, Sz: 4 cm.)

9. (XI. t. 9; ltsz: 10 911) Sárgászörös színű, csillámos homokkal soványított, mázatlan kályha-csempe töredéke. Előlapjának csupán a jobb felső sarka maradt meg. Az áttört, mérműves díszítésből ezen a darabon egy hosszukás, fölötte pedig egy kör alakú ablak részlete látszik. Töredékes hátoldada a széle mentén kerek lyukakkal áttört. (M: 11,3 cm, Sz: 3,8 cm.)

IMRE SZATMÁRI

SPÄTMITTELALTERLICHE OFENKACHELN AUS NAGYMÁGOCS

1971 wurden in der Nähe von Nagymágocs unter anderem auch Bruchstücke spätmittelalterlicher Ofenkacheln gefunden.

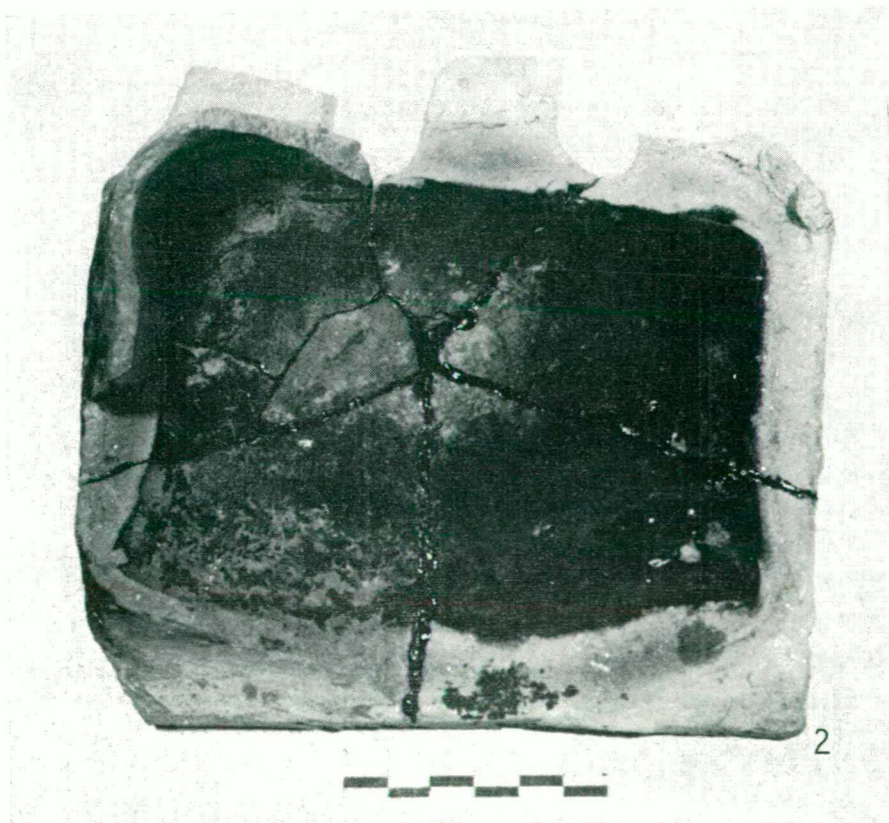
Aus den Bruchteilen konnte man 3 Arten verschieden verzierter Ofenkacheln zusammensetzen: rankenblumige, mit Löwenmotiven geschmückte, und einen Husaren darstellende. Alle 3 sind ein Beweis für die einfache Darstellungskunst der Töpfe(rofen)meister aus der Provinz.

Damit hat sich der Umfang der Gruppe „volkstümliche“ Ofenkacheln aus der südlichen Gegend jenseits der Theiss, die erstmalig von István Méri beschrieben wurde, erweitert.

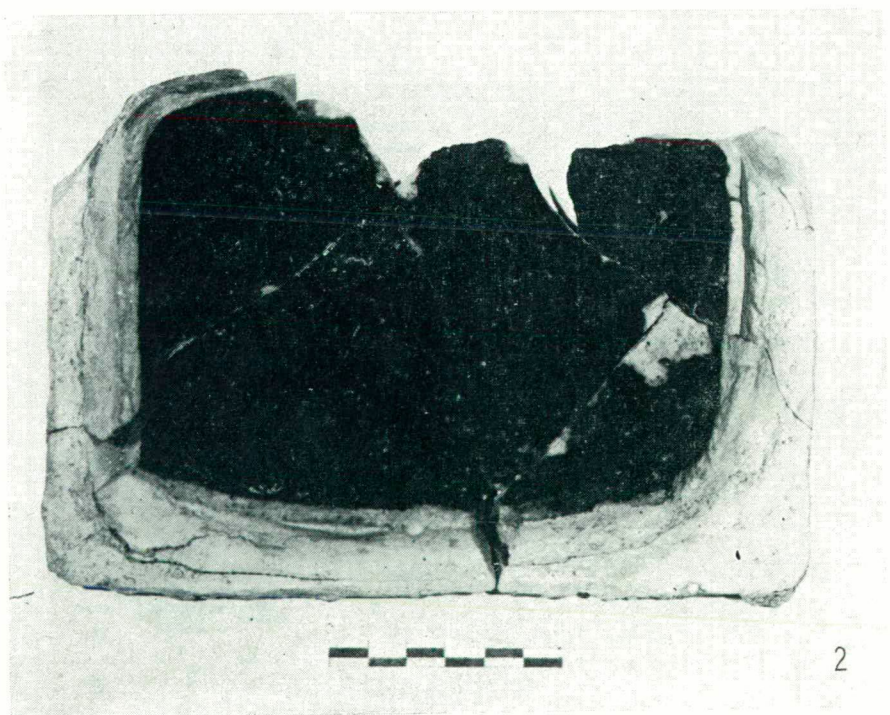
Die Scherben stammen vermutlich aus der 1. Hälfte des XVI. Jahrhunderts, und offensichtlich waren sie den Ofen einer Familie von Stand eingebaut.

Glücklicherweise sind wir im Besitz von verhältnismässig vielen schriftlichen Quellen aus dieser Zeit über die damaligen Grundbesitzer von Mágocs. Es wäre natürlich gewagt, die Bruchstücke mit dem Herrenhaus irgendeines Grundbesitzers in Zusammenhang zu bringen, aber das durch die Quellen gegebene Zeitbild und einzelne Details könnten in diesem Fall dazu beitragen, die Herstellungszeit der Kacheln immer näher zu bestimmen.

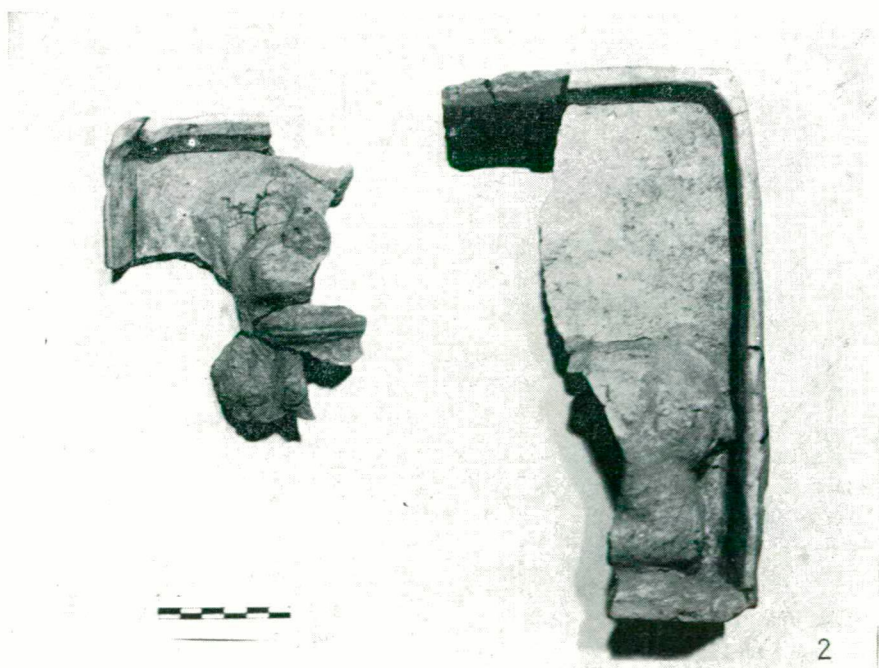
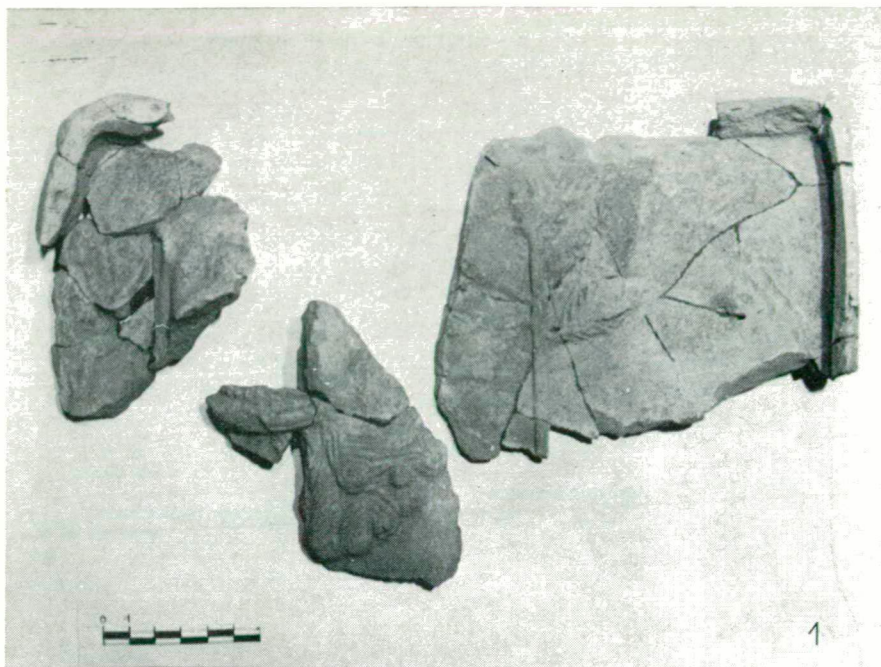
Das Ziel der Arbeit: die Forschung um den Kreis der „volkstümlichen“ Ofenkacheln aus dem südlichen Gebiet jenseits der Theiss zu fördern und mit neuen Daten zu bereichern.

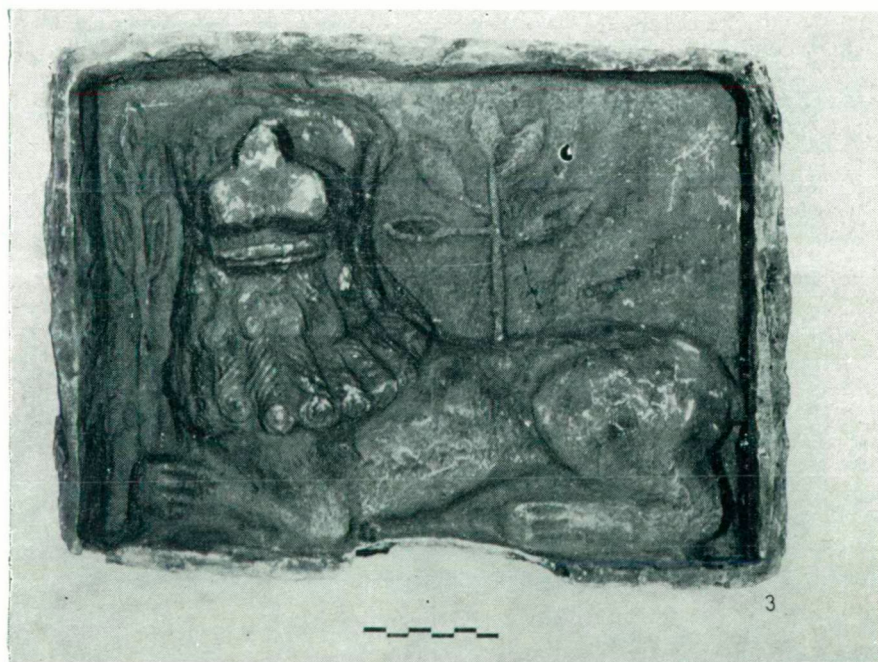
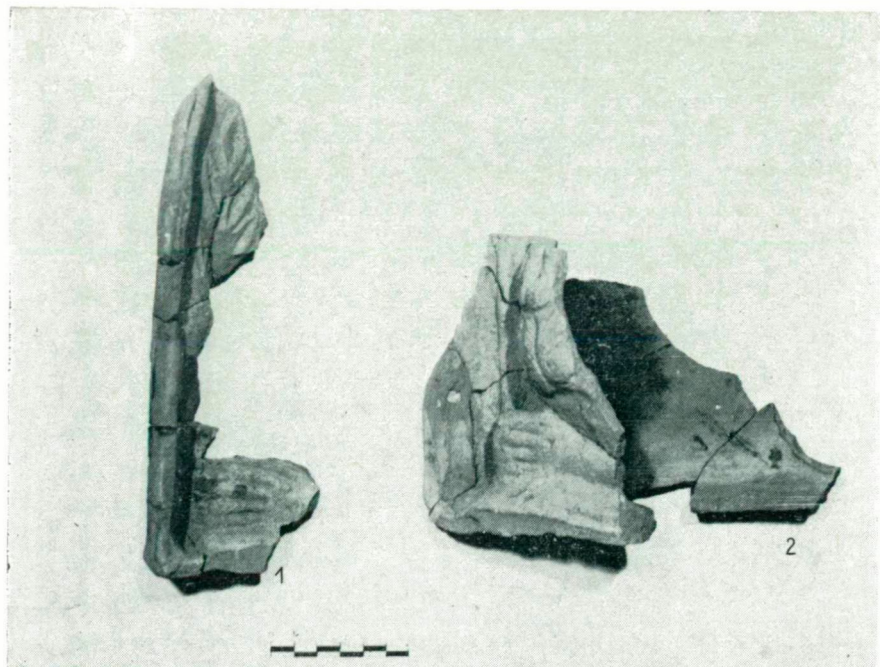
I. tábla Nagymágocs-Temető tábla
 Taf. I. Nagymágocs-Temető tábla

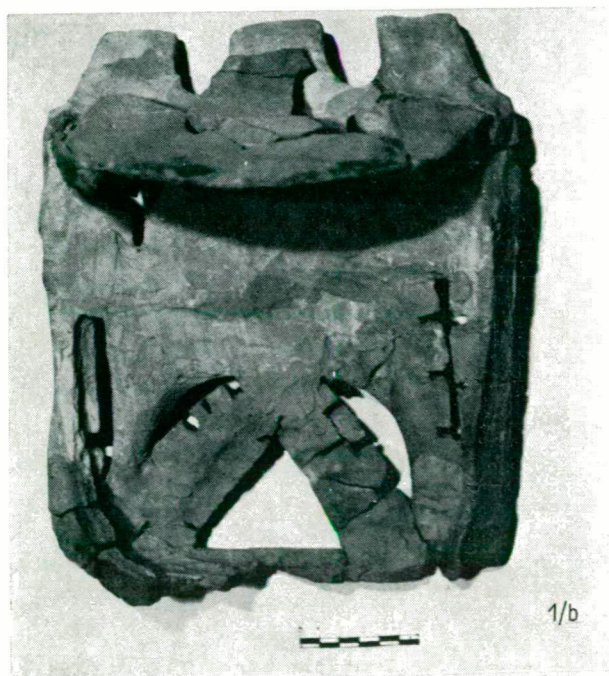
II. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 2. Nagymágocs-Temető tábla

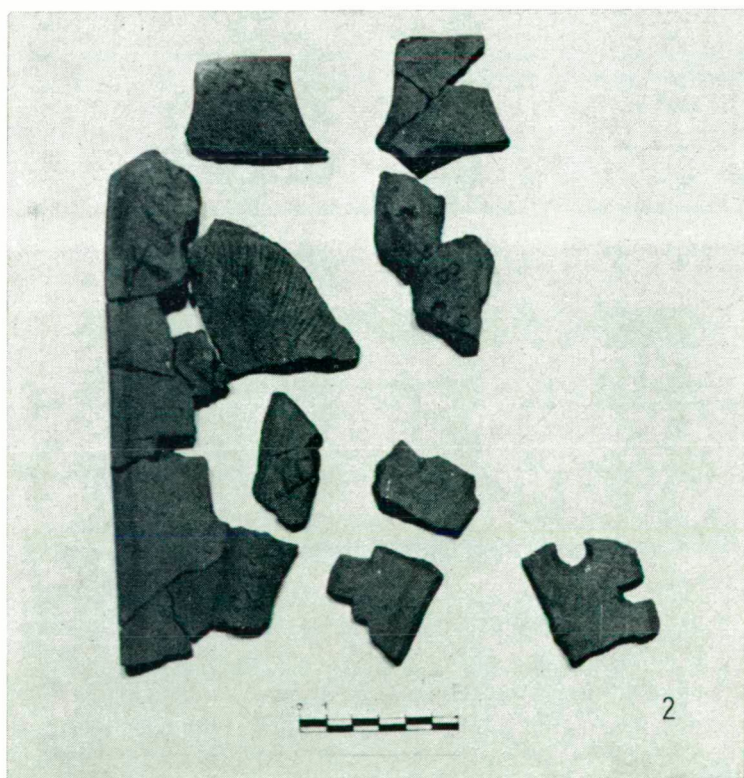
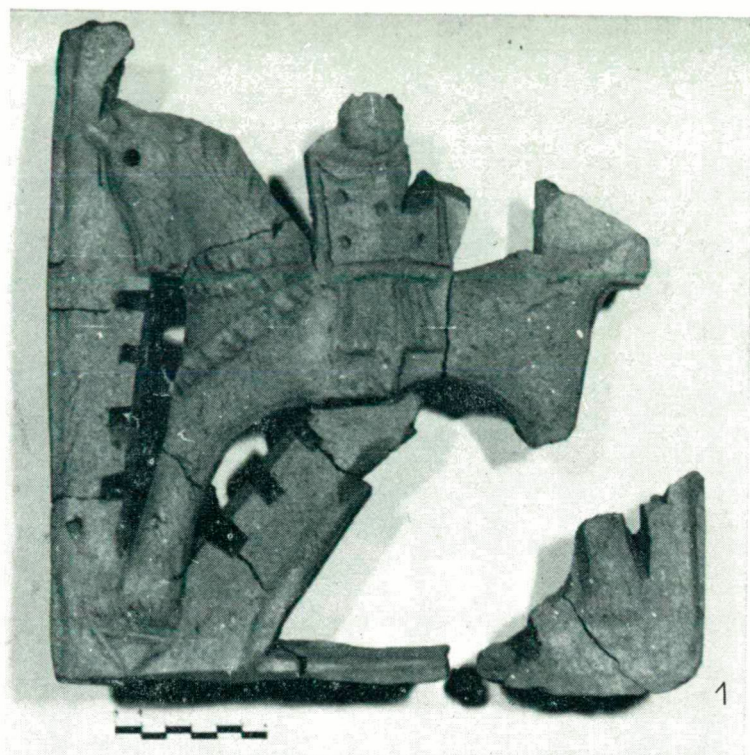
III. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 3. Nagymágocs-Temető tábla

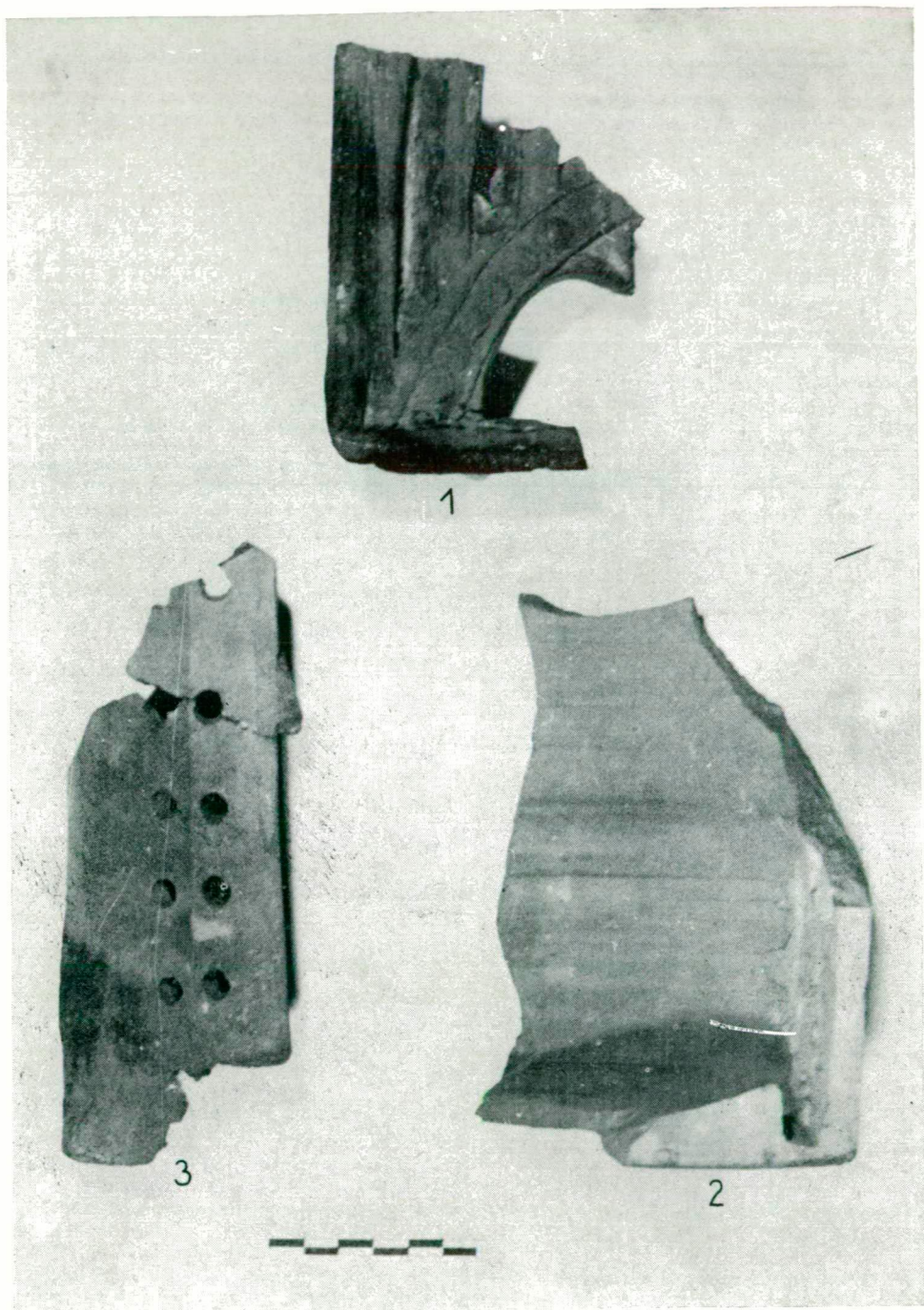
IV. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 4. Nagymágocs-Temető tábla

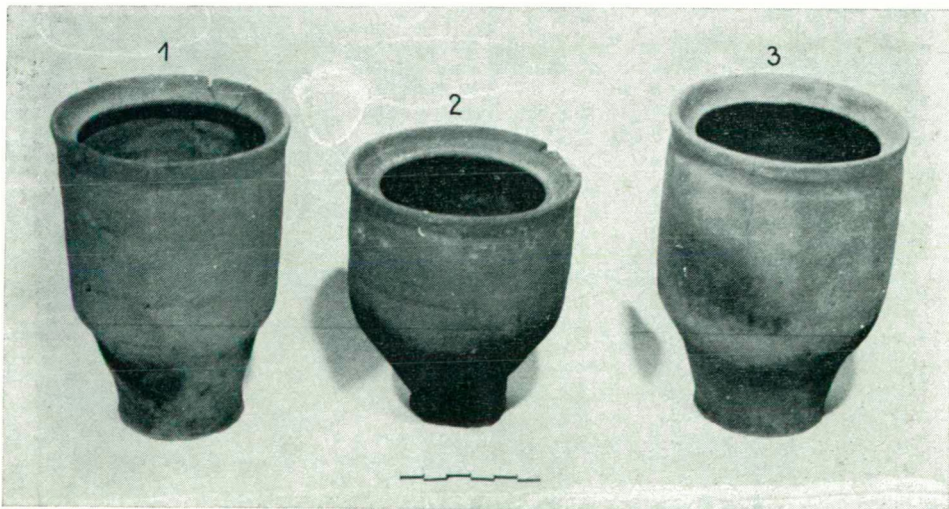
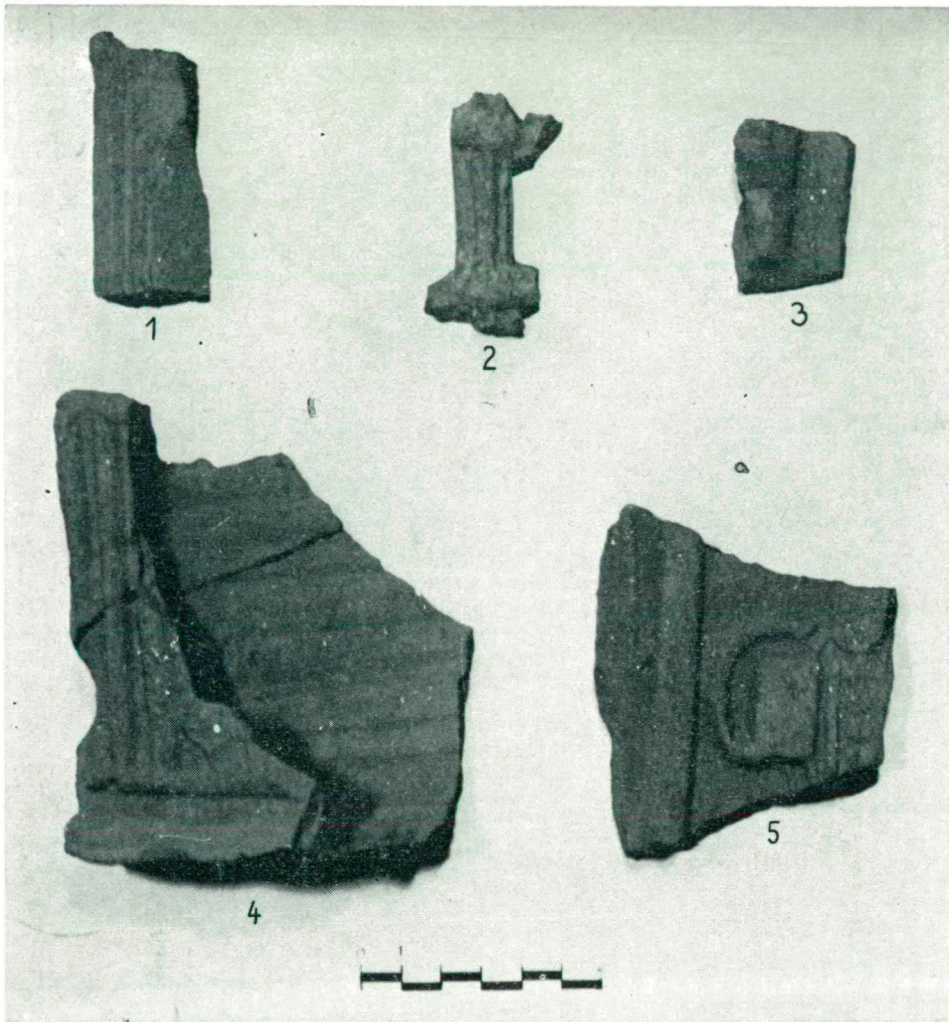
V. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 5. Nagymágocs-Temető tábla

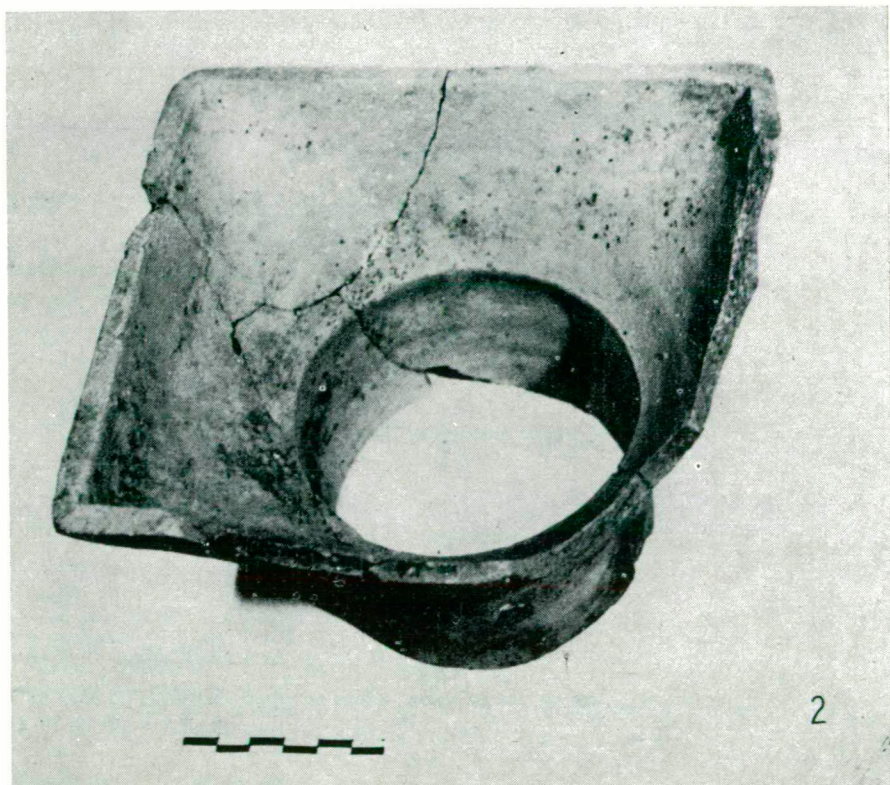
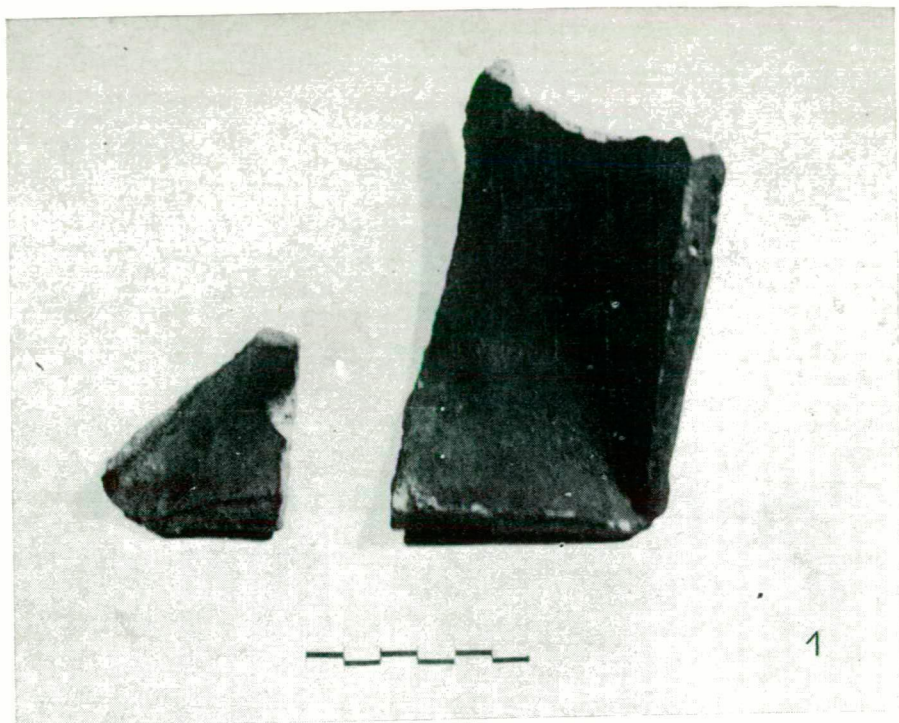
VI. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 6. Nagymágocs-Temető tábla

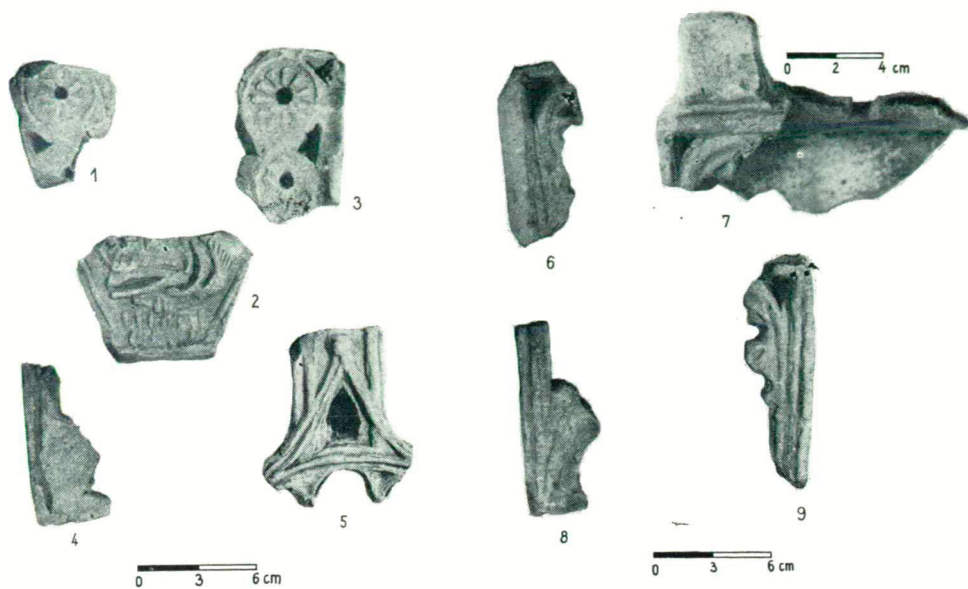
VII. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 7. Nagymágocs-Temető tábla

VIII.—IX. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 8.—9. Nagymágocs-Temető tábla

X. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 10. Nagymágocs-Temető tábla

XI. tábla Szarvas környéke
Taf. II. Umgebung von Szarvas